

ЗАУЗМИ ПОЗУ, ЧИТАЈ (И ПИШИ) ПРОЗУ

Поводом додељивања Међународне књижевне награде „Милован Видаковић“ Виктору Владимировичу Јерофејеву

Постоји танано сазвучје између ове двојице аутора, раздвојених вековима. Наиме, обојица испаштају свој избор жанра, стила и језика. У време када је Видаковић (савременик Карамзина и Пушкина) писао своје смесице и романе, читали су се четји минеји, срачунати на метузалемики век, без наде да ће се ишта, икада, променити. Тема љубави била је у стегама богоугодног штива: Петар и Февронија, во веки векова. Све остало се исписивало на маргинама дебелих кодекса. Видаковић је, у најбољем маниру превредновања књижевних канона, понудио ново, галантно и авантуристичко штиво, не бранећи се од оптужби да му је „старојелинска еротика врло угодна“. И сами наслови његових дела сведоче о смени књижевних парадигми, изазвавши књижевни и светоназорни шок ондашњег естаблишмента. Његов чудни, антивуковски, фантазијски идиолект Виктор Јерофејев ће без тешкоћа прочитати у оригиналу. И сам се био донкихотовски устремио на ветрењаче једног морализаторског мегастила, крајем седамдесетих година прошлог века.

Поделићу са вама своје мало ноћно читање Јерофејевљевог прозног опуса, без амбиција да оно буде пресуђујуће (то не би одговарало ауторству, као позиву на неизбројна читања: парафразирамо ли Пушкина, на своје читање имају право и „горди унук Словена, и Тунгуз, и Финац, и Татарин“). Ове године његово младалачко чедо, књижевни алманах Метропол, са субверзивним курзивом посред парадне мајускуле, пуни четрдесет година. И чита се са несмањеним интересовањем, мада је друштво које га је испровоцирало већ поодавно нестало са лица земље.

* * *

Било је то у време када је у атеистичкој домовини писца „религиозно Нешто“ једва давало гласа. Слушајући погребну музику са оближњег гробља, тридесетдвогодишњи Јерофејев, који још није био објавио своју прву књигу, долази на идеју да оформи самиздатски алманах, који би озвучио (на 600 страница, у свега 12 примерака) разноврсност незваничне књижевности. Заказано јавно читање у кафеу примереног назива („Ритам“), пред тристотинак људи, није се одржало: појавила се санитарна екипа и све растерала, под изговором да су се појавиле бубашвабе. Свих двадесет и шесторица писаца, међу њима и две списатељице – Ина Лисњанска и Бела Ахмадулина, извргнути су јавном руглу. Аксјонов је изгубио држављанство, Јерофејев и Јевгеније Попов избачени су из Савеза писаца, многи су изгубили углед и посао, отац Јерофејева је, након

што му је син уцењен, опозван из дипломатије. Критике су се сводиле на „кокетовање са Западом“, естетизацију ружног, прљавог, злог. Слично као поводом изложбе авангардиста из 1962, или изложбе сликара апстракциониста из 1974. године, када су за демолирање поставке кориштени булдожери.

Основну идеју алманаха најсажетије доноси завршни прилог. Стилизовани куплети Хенриха Сапгира као да су сишли са страница неког барокног споменара, потврђујући препородни патос: „Только тот рождается, кто освобождается.“ Ту је и чувена песма Владимира Висоцког „Лов на вукове“, у којој носиоци импулса слободе бивају сатерани у смртоносну (семантичку) ступицу, обележену црвеним барјацима хајкача. Јерофејев је приложио три текста: „Лепа матерна“, „Одложени оргазам столећа“ и „Троглаво дериште“, који су на више него упечатљив начин оголили подсвест једне тоталитарне идеологије. Преписујући графите са зидова јавног нужника, писац нам нуди увид у интимну иконографију безбожништва.

У земљи Виктора Јерофејева, док је постајао писцем, било је хладно, али нисте се могли утоплити: џемпера је било само у излозима. Јуна 1976. на сва моја распитивања тајанствени Чечен, задужен за иностране студенте, одговарао је уздржаним осмехом. Данас можемо рећи да су, у неку руку, управо захваљујући Метрополу, на рафове руских продавница доспели прави, топли џемпери. На полице с књигама пак различити писци, они који облаче и они који свлаче. Јер прва културолошка присила јесте облачење, а не свлачење. Сетимо се нелагоде дечака Витје према унисекс халтеру за чарапе (у роману *Добри Сџаљин*). Метропол је био симболично збацивање смоквиног листа са лажне чедности сваке „одрасле“ културе. Виктор Јерофејев, иницијатор ове акције, био је најмлађи али и најрадикалнији: када је све протутњало, чак су га се и неки метрополци одрекли. Потукао се са писцем Пушкинског дома. Посвађао с Фадилом Искандером. Ни Запад га није одмах прихватио. Није ушао у *Лексикон руске књижевности 20. века* Волфанга Казака. Остао је сам, са својом слободом и одговорношћу. Није му било друге, постао је велики писац, пост фестум.

Мимо свих жанровских, тематских, стилских и каквих све не разлика које је промовисао Метропол, за овај наш разговор чини се важном једна метрополска изјава Јерофејева, која као да је хтела да скине кривицу са стила који умире, уопштивши је. У књижевности, наиме, под притиском граматике, све губи аутентичност. Читаоче, не веруј сложеним реченицама, у њима се таложе соли. Чак и у разгледници из црноморског летовалишта *Ја* се на наше очи мења, хода по ужету, заузима свакојаке позе. *Ја*, вели Виктор Јерофејев, губи трећу димензију, али уместо ње стиче четврту (Метропол, Москва, 1999, стр. 429).

Нема бољег тренутка од овог, пригодом отварања 13. Прозефеста, за подсећање да ту, четврту, димензију придају управо читаоци. Прозефест је сусрете са писцима зато и проткао читалачком пасијом, суочивши једнако важне актере. Међу листовима књиге која се управо чита, или пише, ничу сланкаста крилца. Писац и читалац као знојне скоротече између неба и земље. Знојне а не гојне. Гојна је била касарна соцреализма под коју је подметнута стилистичка мина алманаха Метропол, ко зна којег по реду салона одбачених, неких нових передвижника који би да сведоче о својој различитости.

Сваки писац би могао, попут Раскољникова, да се лецне на реч „убицо“, као да су баш њега ословили. Књижевност усмрђује: лик убија личност, форма убија садржину. Али то опојно измицање стварности и јесте прародитељски грех уметности, када оно што волимо проналазимо (само) на дну странице, да не кажем чашице. Ради се о носталгији за небом и јабуком, са јабуковачом на непцу.

Према оцени књижевног ветерана, „серапионовог брата“ Венијамина Каверина, Јерофејев је двоструки мајстор: и писања и читања прозе. Како он чита? Провокативно и мангупски. Његови есеји и студије посведочују да разговор поводом књижевности може бити занимљив баш као и књижевност сама. Ако погледамо писце којима је посветио своју херменеутичку пажњу, а њихов распон је широк а селекција строга, видимо да је реч о покушају редефинисања руског „књижевног текста“. У аури „бунтовне речи“ прочитао је и многе француске ауторе (Маркиза де Сада, рецимо као моралисту, који својим пансексуалистичким писмом одвраћа људе од разврата (следећи ту логику, рекло би се да је Сава Дамјанов истински пуританац). Пишући о лику Сартрове и Камјејеве прозе (једна је мртва а друга жива), о Селиновом стилском балансирању у знаку стида и многим другим поетикама, Јерофејев нам даје у руке кључ за читање своје прозе. Његови компаратистички увиди су пуни инспиративних методолошких престапа. Он успоставља заједништво Пруста и Толстоја, јер „обојица робују механизму сећања“. Понекад нам се чини да Јерофејев произвољно пореди све са свиме: есеј „Гогољ и Флобер“ и почиње констатацијом да између њих двојице нема ама баш никакве везе. То је логика студента а не професора, поготово када нас доведе до тврдње да Чичиков има у мадам Бовари сестру близнакињу: „то су псеудоромантичарски јунаци, које води снажна али ниска страст“. Можда се управо у тој једноставној и искреној патафизици крије спасоносна будућност разговора о књижевности?

Писцима последње четвртине 20. века, дакле својим савременицима, Јерофејев је посветио далековиде прогнозе у антологијској панорами *Руски цвећови зла*, која у неку руку представља наставак Метропола. Уз њихова имена придружио је аксиолошке епитете, који су и данас мериторни: суманути Соколов, цинични Довлатов, демонски Лимонов, пијани или мамурни (ради се о ритмовима руске прозе) Венедикт Јерофејев, сентиментални геј Харитонов, велики маг Мамљејев. Није поштедео ни чаробницу руске прозе, Татјану Толстој, нањушивши да „вегетација њених прича одише вештачким зеленилом“. Мање је важно да ли је то тачно или не, важније је да из те замерке следи да сам Јерофејев држи до аутентичности. Овај преглед се завршава кључним питањем, коме су се, у првој четвртини 21. века, посветили највећи руски постмодернисти: Сорокин, Пељевин, као и сам Јерофејев.

„Тржиште зла пуни се робом. Шта даље?“

* * *

Усудила бих се да кажем да је Виктор Јерофејев – постмодернистички мистичар, боготражитељ и богоборац. Он истражује однос Бога и човека, са променљивим односом снага, и то у поетолошком тоналитету познатом као *parodia sacra*. Трага за маском Бога, коју надева човек, јер другачије и не види и не спознаје божанско присуство.

Све је у знаку напора узвратног разодевања, враћања рајске невиности чулима. Та трагедија (коју срећемо и у романима још једног великог „двозанаџије“, Беле Хамваша) има своје панмитолошко, неомитолошко лице. Писац демонстрира своју потрагу за Богом, при чему је, пред оним „религиозним Нешто“, вазда на страни јуродивих „шамана, бувљивих као пси“, а против „напарфимисаних шефова катедри филозофије“, па макар се радило и о самом Аверинцеву.

То се види већ са корица његових књига. На спољашњем омоту двотомника из 1996. године представљен је Рафаелов Анђео, а на унутрашњим корицама *Обнажени човек ошћозаги* Лусијана Фројда. Или, обрнуто: споља – *обнажени, уснули Фројдови Младенци, унуџра – анђели са религиозној шћријџиха*. Као да се указује на целовитост човека, у чему има нешто од гнозе, па и нашег Павића са његовим интригантним тропона Адама Кадмона.

Ту претпоставку потврђују наслови као што су *У лавиринџу џроклејџих џиџања, Сџрашни суг, Пеј река живоџа, Енциклоџедија руске душе, Де Профундис,¹ Бој X, Руска Аџокалиџа, Тело, Сјај Ђавола. Геоџрафија смисла живоџа, Расџуклина*. Закључно са најновијом књигом *Ружичаста мишица*, која представља пародију Дантеове *Божансџивене комеџије*. Није случајно да се његов телевизијски ток-шоу звао „Апокриф“ (1998–2011). Рекла бих да се његов ауторски пројекат темељи на једва приметној разлици између греха, који је погибелан за душу, и греховности, која је – пут спасења, преузимањем туђих грехова. И учешће у ријалитију 2008. године канда то подразумева? Зло овде није физичка већ метафизичка појава. Читаоци су, додуше, често у недоумици, док трагају за знацима разлике коју заговара текст. Али, вреди се потрудити.

У свом бриљантном есеју са игривим гендерним насловом „Модри свезак, модра свеска, модро свешче“, из 1995. године, писац анализира присуство бајке, мита, предања у подтексту уметничке књижевности. Он чак ступа у диспут са руским семиотичарима, Лотманом, Топоровом, Заром Минц. Мада свестан опасности профанације, трагање за бајколиким, митским, религиозним темељима (своје?) инспирације, Јерофејев назива „колосалном темом“. Могуће да је то уверење изнедрило и његов последњи, у том смислу сумарни, роман-бајку, који се управо појавио у преводу на српски језик.

Дозволићу себи да претпоставим да је у корену свега прастара апокрифна компромитација Творевине, у тренутку када је Творац оставио небрањену а обезнањену, као младенце на Фројдовој слици. Оскрнављена је, прошупљена, божанска глина, вели апокриф,² а писци су, као деца, увек на страни апокрифа. Невиност и наивност – једини су прави пријатељи зла.

¹ Кратка проза са насловом „Непријатељ“ из ове колекције упечатљиво варира ситуацију Пилата, односно кукавичлука као највећег људског греха, што је уједно и лајтмотив романа *Мајџџор и Марјариџа* Михаила Булгакова.

² Имамо у виду апокриф „Сказание, как сотворил Бог Адама“, где Сатана оскрнављује уснулог Адама наневши му (палицом по глини) седамдесет убода, кроз чије отворе продиру најстрашније кушње и болести. Тек џосле тога Бог је учинио (већ потенцијално искварено!) човека господарем свих других бића, а од ребра (тако искварено!?) Адама начинио Еву. Зар се ту не крије и могућност пређутне рехабилитације наше злосрећне прамајке?

Уметничка реч може кренути у сусрет злу, озвучујући га кроз вербални баханал, или да се окрене добру, често немушто, апофатички. У питању је свеједнако неоодолјива потреба духа да се измигољи из плоти (па макар се смео, као прдеж у гаћама). Ово хуморно и драстично (фолклорно) поређење хтело би да звучи павићевски. И Павићев ученик, Сава (пост) Дамјанов, баштини карневалско пропадање кроз про-сценијум (богословске драме) и завиривање у ђавољу логику. Најпосле, и Александар Тишма је неговао посебну радозналост спрам закључаних одаја плавобраде, башчеличне културе. За читање њихове прозе најпогоднија поза је – грцање од смеха, пуцање од плача. Предак његовог стила је Гогољ. За њих је и Крим – Гогољев.

Читаоцима ове прозе, која је, рекосмо, сва у пози греховности, заигра срце на местима ауторове а не јунакове патње. И док једни воле дендија, са лулом и руским хртовима, други воле јуродивог, са црнилом под ноктима и немаром према оделу, са мокасилама на босу ногу. То је оно најузбудљивије у прози ових писаца, јер они нису, попут Набокова, бол посве заменили иронијом. Нису то неке навале искренности, већ минималистичка одавања, која нас спајају јаче од лепка виртуозности, после свих страшних и смешних искушења.

И за крај. Пред нама је писац профила једног Гомбровича, пре свега по енергији превредновања. Јерофејев је отишао и корак даље. Он не ужива док размиче метафизичке гузове културе. Пре би се могло говорити о болном и отржењујућем чуђењу, које је од њега и начинило уметника. Тешко је заборавити сцену купања поменутог дечака Витје, сада већ узроста бар мицва, у истој кади са својом разредном у балзак-ковском добу. Падамо као покошени од јавки палости, са којом се мора живети. О том апокрифном моменту, на свој барокни начин, писао је Милорад Павић, већ почев од својих раних софиолошких снатрења, која навешћују твинпиковску језу. Човек као – *савршено осујећено савршенсѿво*. Места где Бог љуби бића и ствари и јесу – места бола. Тако би могла гласити дијагноза доктора-проктора руске књижевности, Виктора Јерофејева. По томе је он веома човечан.

И за сам крај. Поделићу са вама једну успомену, која је имала двоје учесника и ни једног сведока. Пре неких седамнаест година, пред лифтом увећано промајне, шкрипаве, транзитне „Славије“, славни руски писац опраштао се од свог српског читаоца. Око њих све беше хладно, смрадано, јадно, гладно. У покушају да ближе одредим њихов опроштај, тешко да ћу избећи књижевну прекраћу из *Великој инквизиѿора* Достојевског. Била је то апокрифна транскрипција (греховног а не грешног?) заточеника свога усуда, уписаног у божји сценарио који не може да избегне, ни по цену вечите прокажености. Визави њему – српски читалац, који не може а да не опрости.